

УДК 332.2:631-021.387

ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

кандидат економічних наук, доцент Лазарєва О.В.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Україна, Миколаїв

Мета статті полягає в узагальненні особливостей сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Об'єктом роботи є процес сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Предметом дослідження є теоретико-методичні аспекти сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Методологічною основою статті є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, новітні наукові здобутки в галузі економіки сільського господарства і АПК, теорії управління та економіки землекористування.

В роботі використано методи морфологічного аналізу, абстрактно-логічний та наукового узагальнення.

Практична цінність статті полягає в тому, що її положення можуть бути використані органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, спеціалістами сільськогосподарського виробництва та іншими фізичними і юридичними особами.

В статті розкрито сутність та генезис поняття «сталий розвиток» в контексті ідеї сталої економіки. Проаналізовані підходи щодо визначення терміну «сталий розвиток» та праці вітчизняних та зарубіжних дослідників по вивченню даного питання. Викладено критерії досягнення сталого розвитку, методологічні основи концепції сталого розвитку. Розкрито поняття «сталий розвиток сільськогосподарського землекористування». Проаналізовано

сутність екологічного підходу в землекористуванні. Побудована модель, що визначає екологічні, економічні, соціальні, науково-технічні та інноваційні фактори землекористування, які забезпечать обнадійливі якісні зрушення у сільськогосподарському землекористуванні.

Ключові слова: сталий розвиток, екологічний підхід, землекористування, критерії досягнення сталого розвитку, фактори сталого розвитку.

PhD, кандидат экономических наук, доцент Лазарева Е.В. Особенности устойчивого развития сельскохозяйственного землепользования / Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, Украина, Николаев.

Цель статьи заключается в обобщении особенностей устойчивого развития сельскохозяйственного землепользования.

Объектом работы является процесс устойчивого развития сельскохозяйственного землепользования.

Предметом исследования являются теоретико-методологические аспекты устойчивого развития сельскохозяйственного землепользования.

Методологической основой статьи являются фундаментальные положения современной экономической теории, новейшие научные достижения в отрасли экономики сельского хозяйства и АПК, теории управления и экономики землепользования.

В работе использованы методы морфологического анализа, абстрактно-логический и научного обобщения.

Практическая ценность статьи заключается в том, что ее положения могут быть использованы органами исполнительной власти и органами местного самоуправления, специалистами сельскохозяйственного производства и другими физическими и юридическими лицами.

В статье раскрыта сущность и генезис понятия «устойчивое развитие» в контексте идеи устойчивой экономики. Проанализированы подходы к определению термина «устойчивое развитие» и труды отечественных и

зарубежных исследователей по изучению данного вопроса. Раскрыты критерии достижения устойчивого развития, методологические основы концепции устойчивого развития. Раскрыто понятие «устойчивое развитие сельскохозяйственного землепользования». Проанализирована сущность экологического подхода в землепользовании. Построена модель, которая определяет экологические, экономические, социальные, научно-технические и инновационные факторы землепользования, которые обеспечат обнадеживающие качественные улучшения в сельскохозяйственном землепользовании.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологический подход, землепользование, критерии достижения устойчивого развития, факторы устойчивого развития.

PhD in Economics, associate professor Lazareva O. Features of steady development of agricultural land-tenure/ Black Sea Petro Mohyla State University, Nicolaev, Ukraine

The aim of the article consists in generalization of features of steady development of agricultural land-tenure.

The object of work is a process of steady development of agricultural land-tenure.

The article of research are teoretic aspects of steady development of agricultural land-tenure.

Methodological basis of the article are fundamental positions of modern economic theory, newest scientific achievements in industry of agrarian economics, theory of management and economy of land-tenure.

The methods of morphological analysis are in-process used, abstractly-logical and scientific generalization.

The practical value of the article consists in that her positions can be used by executive bodies and organs of local self-

government, by the specialists of agricultural production and other physical and legal people.

The essence and genesis of the concept of "sustainable development" was revealed in the context of the idea of sustainable economy. Approaches to the definition of "sustainable development" and the works of local and foreign researchers on the study of the subject were analyzed. Criteria for achieving sustainable development, methodological foundations of sustainable development were described. The concept of "sustainable development of agricultural land" was revealed. It was analyzed the nature of ecological approach to land use. The model that determines ecological, economical, social, R & D and innovation factors of land use was built, which will provide encouraging qualitative changes in agricultural land use.

Key words: sustainable development, ecological approach, land use, sustainable development criteria, factors of sustainable development.

Вступ. За останні роки відбулася трансформація поглядів щодо екологічних проблем сучасності. Власне, екологічний чинник став вирішальним у визначенні тенденцій способу життя і розвитку людства. Розуміючи важливість екологічного фактора у житті населення, у 1983 році ООН створила Всесвітню комісію з навколишнього середовища і розвитку, відому як комісія Г.Х. Брутланда (за прізвиськом її голови, тодішнього прем'єр-міністра Норвегії), за результатами якої у 1987 році було підготовлено доповідь «Наше спільне майбутнє» в якій було сформовано принципи збалансованого розвитку (англ. sustainable development), як цілісну основу стратегії збалансованого розвитку сучасного і прийдешніх поколінь.

Основні ідеї, рекомендації Комісії Брутланда були покладені в основу програмних документів конференції ООН, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро у 1992 році, в яких було схвалено стратегію і принципи збалансованого розвитку. Тоді ж було схвалено Декларацію з навколишнього середовища, у якій було

закріплено 27 принципів стратегії збалансованого розвитку, орієнтованої на досягнення процесів зростання економіки, узгодженого з можливостями навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі, сьогодні існує досить багато тлумачень терміну «сталий розвиток» [1; 2; 3], тим не менш жодне з них не стало загально визнаним. Але у всіх випадках йдеться про розвиток в межах господарської (екологічної) ємності природного середовища, що не вносить необоротних змін у природу і не створює загроз для існування суспільства.

Так, Максименко І.А. поняття «сталий розвиток» характеризують «як процес екологізації економічної діяльності, гармонізації продуктивних сил, задоволення потреб усіх членів суспільства за умов забезпечення і поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом та вимогами суб'єктів господарювання [4].

Брижань І.А. [5 с. 131] пропонує сталий розвиток розглядати як систему, що представляє собою множину елементів, що знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках і завдяки цьому представляють собою цілісність.

Шевчук В.Я. [6] розуміє сталий розвиток як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь.

Богіра М.С. під терміном «сталий розвиток» розуміє таку взаємодію людини із земельними ресурсами, в якій забезпечується поєднання розвитку екологічної, економічної і соціальної сфер [7].

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проте невіршеними залишаються проблеми сталого розвитку саме сільськогосподарського землекористування, що ї визначає актуальність статті .

Формулювання мети статті та завдань. Метою даної статті є поглиблення теоретико-методологічних аспектів сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Методика дослідження базується на положеннях сучасної економічної теорії, здобутках в галузі економіки сільського господарства та агропромислового комплексу та економіки землекористування.

Для досягнення поставленої мети вирішені наступні завдання:

- опрацьовані наукові публікації з питань дослідження сталого розвитку;
- визначені наукові засади формування сталого землекористування;
- обґрунтована стратегія сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу статті. Треба зазначити, що гармонійне поєднання економічного зростання, соціального розвитку та захисту довкілля повторювалось на засіданні сесії Генеральної Асамблеї ООН (Ріо + 5), що відбулась у Йоганнесбурзі.

У відповідь на поставлену проблему у 1995 році Україна на 3-ій сесії Комісії збалансованого розвитку Економічної і соціальної ради ООН представила наступну структуру Національної концепції збалансованого розвитку [8]:

- стан та проблеми впровадження принципів сталого розвитку в Україні;
- стан земельних і лісових ресурсів;
- біологічне розмаїття;
- економічний механізм охорони навколишнього середовища та проблем фінансування сталого розвитку.

Відповідно до цього, у вересні 1997 року на громадське обговорення було винесено проект Концепції Сталого розвитку, а в жовтні цього ж року було створено Національну комісію сталого розвитку [9].

Згадуваний Проект передбачає наступні принципи з реалізації заходів щодо сталого розвитку України:

- забезпечення гармонізації співіснування людини і природи;
- реалізація права нинішнього і майбутніх поколінь на справедливе задоволення їх потреб і рівність можливостей для подальшого розвитку;

- невід'ємність захисту природного середовища від процесу розвитку суспільства;
- відповідальність держави за погіршення стану довкілля;
- здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин, а не наслідків забруднення середовища;
- забезпечення у встановленому законом порядку доступу населення до екологічної інформації, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та види діяльності;
- подолання бідності і поступове зменшення різниці рівнів життя різних верств населення;
- міжнародне співробітництво з метою забезпечення умов економічного зростання і сталого розвитку всіх країн;
- участь громадян в обговоренні проектів законодавчих актів, проведення відкритої експертизи будівництва та експлуатації господарських комплексів;
- залучення широких верств населення до досягнення цілей сталого розвитку.

Проте базові ідеї проекту Концепції сталого розвитку України досі не схвалені Верховною Радою України. На нашу думку, на думку інших провідних вчених економістів [10] не можна зволікати прийняття Національної Концепції збалансованого розвитку України.

Слід зазначити, що теорія і практика сталого розвитку бере свій відлік ще з початку 70-х років ХХ століття ідеї сталої економіки (steady-state economy), що передбачала стабільне матеріальне виробництво відповідно до суспільних потреб. Вперше термін «сталий розвиток» заснував Л. Браун у 1981 році. Хоча концепцію ноосфери (сфери розуму), в основі якої лежить ідея гармонізації взаємодії суспільства і природи висунув В.І. Вернадський ще на початку ХХ століття [11]. І лише з прийняттям Ріо-де-Жанейрівської декларації ідея сталості набула широкої популярності у науці і практиці.

В науковій літературі [12, с. 46] зустрічаються безліч критеріїв досягнення сталого розвитку.

Найбільш важливі з них наступні:

- наявність умов та можливостей безпечного і гідного життя та розвитку для теперішніх та наступних поколінь;

- раціональне залучення, споживання та використання природних ресурсів;

- збалансованість економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку;

- переважне застосування у виробництві високотехнологічних ресурсозберігаючих технологій;

- покращення та зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості повноцінного життя та трудової активності;

- демократизація управління сталим розвитком.

Треба сказати, що в літературних джерелах [13] виділені і супровідні критерії досягнення сталого розвитку, а саме:

- якісне законодавство України, яке відповідає національним потребам та міжнародним вимогам сталого розвитку;

- нові стратегічні орієнтири соціальної політики, орієнтованої на реалізацію вимог сталого розвитку, активізацію трудової, підприємницької та творчої діяльності, формування людського, інтелектуального та соціального капіталу;

- реалізація в економічній політиці принципів інноваційності та сталості;

- запровадження механізмів соціальної відповідальності за реалізацію принципів сталого розвитку на всіх рівнях управління;

- започаткування моніторингу сталого розвитку в державі та її регіонах;

- участь у вирішенні глобальних проблем сталого розвитку, запровадження соціальної екології у створенні трансграничних зон соціальної стабільності.

Власне, на згадуваній конференції було прийнято програмний документ «Порядок денний на XXI століття», що став орієнтиром для розробки стратегії відтворення земельних ресурсів на рівні держави, регіону та окремої території. Наголошувалось, що використання землі має базуватись не на виснажливій її експлуатації для задоволення тільки економічних інтересів, але і забезпечувати

обов'язковість виконання заходів збереження, поліпшення та охорони земельних угідь.

У главі 14 цього документу [14] «Сприяння сталому веденню сільського господарства та розвитку сільських районів» наголошено на сталому нарощуванні обсягів виробництва продовольства і підвищенні продовольчої безпеки. Ця ідея має втілюватися в життя на основі використання економічних стимулів та розробці відповідних новітніх технологій, раціональному використанні природних ресурсів та охороні навколишнього середовища.

Сталий розвиток пов'язується з гармонійними потребами досягненням наступних цілей: подолання бідності, задоволення потреб суспільства, здорова економіка, висока якість навколишнього середовища і збереження сталості розвитку протягом тривалого періоду.

Зауважимо, що заслуговує на увагу розроблена Котиковою О.І. система показників та індикаторів сталого розвитку [15], де автором запропоновано, крім традиційних, використовувати ще й такі, як соціальні, економічні, екологічні та інституціональні.

Методологічні основи концепції сталого розвитку досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Деніс і Донелла Медоуз та Й. Рандерсон, Г. Дейлі [16].

Розглядаються ці питання і українські вчені Б. Карпінським, С. Божко, О. Карпінською [17], які розкрили теоретичні положення сталого розвитку.

Треба зауважити, що головними вимогами законів сталого розвитку є забезпечення функціональної цілісності й оптимального співвідношення компонентів у природних та природно-антропогенних системах, а також максимального збереження ландшафтного різноманіття. Але якщо зазначені вимоги будуть порушені, тоді втратиться надійність природних екосистем – здатність екосистеми (ландшафту) існувати без різких змін структури і функцій, а також порівняно повно саморегулюватися і самовідновлюватися.

Загалом «ідея сталого розвитку набула широкого поширення в Україні, проте для її втілення у життя, на жаль, потрібно ще багато праці, часу та

фінансів. До сьогодні не існує досконало опрацьованої національної програми ... або ж не маємо жодного прикладу її повноцінного системного функціонування [18, с. 41]»

На основі таких складових сталого розвитку, як економічна, екологічна та соціальна, розробляються стратегії сталого розвитку або переходу до нього. Так, підкреслюється сталість економічної користі від використання природних благ та важливість збереження фізичних властивостей навколишнього природного середовища та цінність збереження екологічних функцій навколишнього середовища.

В науковій літературі нині можна побачити, що замість терміну «стале» вживається термін «перспективне сільськогосподарське землекористування», що являє таку форму землекористування, яка характеризується високим рівнем товарного виробництва і розвивається на основі сучасного науково-технологічного забезпечення, з неухильним дотриманням екологічного законодавства, основною метою якого є зростання добробуту населення

Аналізуючи останні дослідження і публікації, присвячені проблемі сталого сільськогосподарського землекористування, переконуємось, що екологічна фактор має забезпечувати цілісність природних систем, їх життєздатність, адаптацію до різноманітних змін та самовідновлення.

Соціальний фактор має бути орієнтований на сталий розвиток суспільства, на забезпечення стабільності культурних систем. Людина має бути активним суб'єктом розвитку та брати безпосередню участь у прийнятті та реалізації господарських рішень, у контролі за їх виконанням.

Цей фактор має передбачати задоволення потреб споживачів, а економічний – отримання гарантованого рівня прибутку підприємствами, виробництво широкого асортименту продукції, забезпечення шляхів її використання та застосування, передусім, природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій.

До сказаного слід додати важливість оновлення матеріально-технічної бази та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності, що є запорукою

сталого розвитку землекористування. При цьому характер інновацій має бути екологічно-орієнтованим і спрямованим на зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що «сталий розвиток сільськогосподарського землекористування» – це такий розвиток, який забезпечує отримання суспільно-необхідної кількості продукції високих стандартів якості без порушення екосистеми.

Аналізуючи причинно-наслідкові зв'язки між екологічною, економічною, соціальною, науково-технічною та інноваційними стратегіями, впливає, що існує потреба в глибокому теоретичному і методологічному осмисленні екологічної політики в державі, з огляду на перехід її до моделі сталого розвитку.

Це зумовлює пошук ефективних напрямків проведення екологічної політики та опрацювання парадигми екологізації, основні положення якої представлено наступним чином: розробка теоретико-методологічної та методичної бази екологізації; узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні; активізація інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

Екологічний підхід є необхідною передумовою розвитку сталого землекористування країни, оскільки він формує екологічну свідомість землевласників та землекористувачів, стимулює розвиток і впровадження в сферу землекористування ресурсоощадливих, екологічнобезпечних технологій.

Звернемо увагу, що центральна ідея терміну «екологічний підхід» базується на принципах екології людини та екології землекористування, що на відміну від всіх інших наукових напрямів екології, котрі вивчають взаємодію суспільства з природою, включає глибокі знання екології на основі системного підходу. При цьому таке бачення терміну в ніякій мірі не призводить до девальвації сенсу екології як біологічної науки, оскільки мова в нашому випадку йде не про визначення змісту науки екології, а про предмет дослідження.

У теоретичному контексті екологічний підхід у землекористуванні як об'єкт пізнання включає в себе наступні взаємопов'язані елементи: формування екологічної свідомості на основі теоретичних знань, екологізація управління, екологізація виробництва, екологізація споживача і, сформована на основі цього, екологізація стилю життя [19].

Виходячи з основних положень теорії систем, окремі частини або компоненти моделі процесу екологічного підходу визначаються на засадах дослідження причин поглиблення екологічних негараздів в землекористуванні.

Вищеприведене теоретичне визначення сутності процесу екологічного підходу в землекористуванні дозволяє зробити висновок про перехід до принципово нової парадигми розвитку інноваційного землекористування, його екологізації як основної умови сталого розвитку екосистеми.

Перехід до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування буде інноваційним за умови, якщо він пов'язаний з досягненнями науково-технічного прогресу та буде забезпечувати загальну ефективність при впровадженні інновацій та збільшенні обсягів інвестицій.

При цьому інвестиції можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми та спрямованими, передусім, на раціональне землекористування з метою отримання належного доходу. При цьому ефективність землекористування має передбачати збільшення виробництва продукції на одиницю затрачених ресурсів за умови дотримання екологізації виробництва та підвищення родючості ґрунтів.

На підставі пізнання сутності терміну «стале сільськогосподарське землекористування» нами побудовано модель (рис.), яка визначає важливі аспекти сучасної модернізації сільськогосподарського землекористування, що забезпечить обнадійливі якісні зрушення у сільськогосподарському землекористуванні.

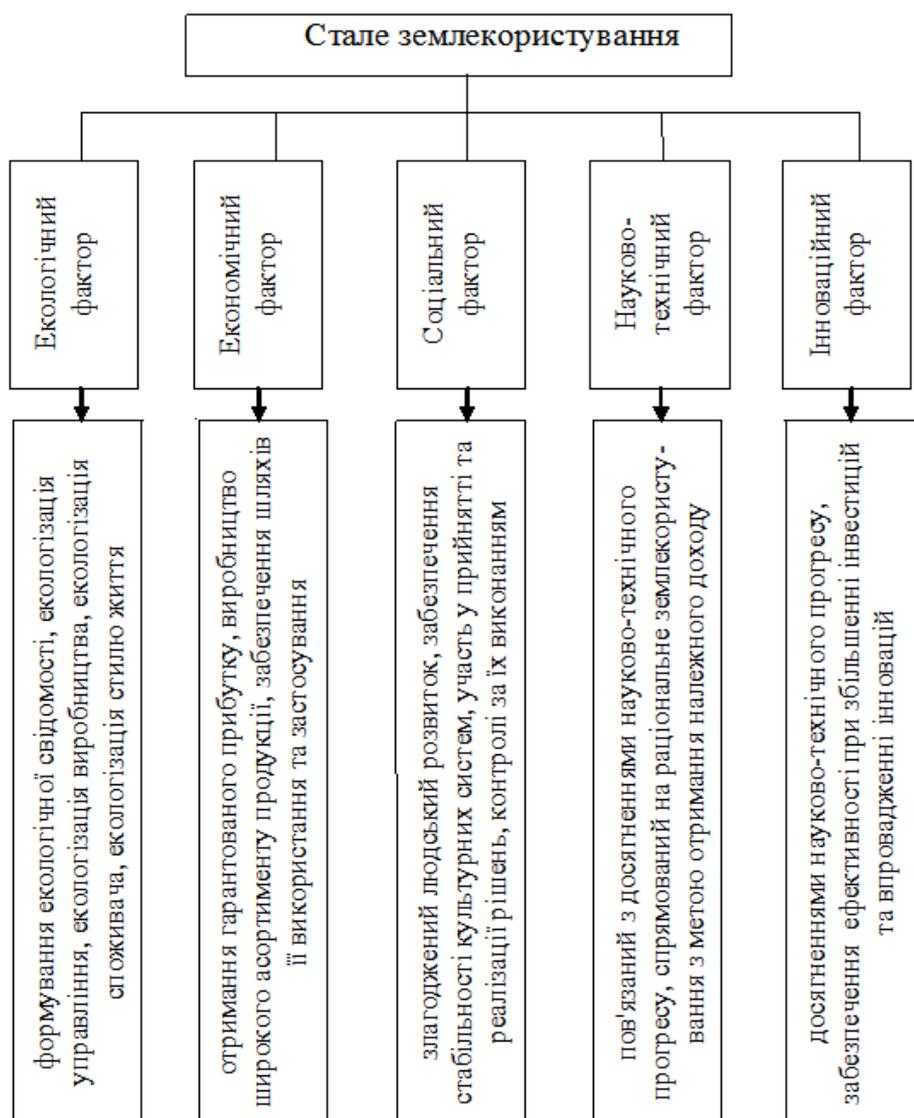

Рис. Основні фактори сталого землекористування

Висновки. Проаналізовані наукові підходи щодо визначення сталого сільськогосподарського землекористування. Зроблено висновок, що «сталий розвиток землекористування» – це такий розвиток, який забезпечує отримання суспільно-необхідної кількості продукції високих стандартів якості без порушення екосистеми, що формується на основі прийняття стратегічних управлінських рішень та на засадах рівномірного співвідношення його складових.

Встановлено, що основними складовими сталого землекористування є екологічна, економічна, соціальна, науково-технічна та інноваційна компоненти з урахуванням регіональних особливостей, завдяки чому може відбутися модернізація землекористування, що забезпечить обнадійливі якісні зрушення у сільськогосподарському землекористуванні.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розкриття особливостей раціонального землекористування в контексті сталого розвитку.

Література:

1. *Сохнич А.Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2000. – 13 с.*
2. *Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники // Землевпорядкування. – 2002. - №2. – С.13.*
3. *Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування / За ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: ІЛІОН, 2004. – 60 с.*
4. *Максименко І.А. Екологізація економічної діяльності на етапі постіндустріального розвитку / І.А. Максименко // Збірник наукових праць Державної податкової служби України. Національний університет державної податкової служби України. – № 1. – Ірпінь. – 2012. - с. 46.*
5. *Брижань І.А. Умови та чинники переходу до моделі сталого розвитку / І.А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. - № 1. – 2013. - с. 128-133.*
6. *Шевчук В.Я. Проблеми сталого розвитку України / В.Я. Шевчук. – К.: «БМТ», 2001. – 423 с.*
7. *Богіра М.С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія / М.С. Богіра. – Львів: Львів. нац. аграр. ун-т, 2008. – 225 с.*

8. Руденко Л.Г. Сталый розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // Руденко Л.Г. - Укр. геогр. журн. – 1998. - № 1. – с. 5-12.
9. Руденко Л.Г. Роль географії у здійсненні порядку денного XXI століття // Руденко Л.Г. - Укр. геогр. журн. – 1999. - № 1. – с. 3-9.
10. Казьмір П.Г., Стойко Н.Є. та ін. Організація сільськогосподарського використання земель на ландшафтно-екологічній основі / за заг. ред. проф. П.Г. Казьміра. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 254 с.
11. Вернадский В.И. Живое вещество. – М.: Наука, 1978. – 358 с.
12. Сорока М.П. Державне стратегічне планування розвитку регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія / М.П. Сорока. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – с. 519 с.
13. Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки та пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
14. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: пер. з англ.: - К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
15. Котикова О.І. Показники та індикатори сталого розвитку землекористування / О.І. Котикова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nauka.zinet.info/1/kotykova.php.
16. Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind / D. H. Meadows. - New York: Universe Books, 1972. - 205 p.
17. Карпінський Б.А. Макроекономіка: зростання і сталий розвиток: навч. посіб. / Б.А. Карпінський, С.М. Божко, О.Б. Карпінська. – К.: Вид. дім «Професіонал», 2006. – 282 с.
18. Трегобчук В.М. Концептуальні основи сталого та екологічнобезпечного розвитку національного АПК: У кн.: Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 1998. – С. 114.
19. Лазарєва О.В. Екологічний підхід у землекористуванні як умова сталого розвитку / О.В. Лазарєва: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.

[«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України»], (Дніпропетровськ, 22-24 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Національний гірничий університет, – Д.: Національний гірничий університет, 2008 р. – Т.1. - С.226-228.

References:

1. Sokhnych A.Ia. *Optimizatsiia zemlekorystuvannia v umovakh reformuvannia zemelnykh vidnosyn.* – Lviv: NVF “Ukrainski tekhnologii”, 2000. – 13 s.
2. Tykhonov A.H., Hrebeniuk N.V., Tykhonenko O.V., Fedenko V.P. *Naukovi zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia: pryntsypy, indykatsiia, pokaznyky // Zemlevporiadkuvannia.* – 2002. - №2. – S.13.
3. *Upravlinnia vidtvorenniam i zberezhenniam rodiuchosti hruntu u konteksti staloho rozvytku pryrodokorystuvannia / Za red. V.V. Horlachuka.* – Mykolaiv: ILION, 2004. – 60 s.
4. Maksymenko I.A. *Ekolohizatsiia ekonomichnoi diialnosti na etapi postindustrialnogo rozvytku / I.A. Maksymenko // Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. Natsionalnyi universytet derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy.* – № 1. – Irpin. – 2012. - s. 46.
5. Bryzhan I.A. *Umovy ta chynnyky perekhodu do modeli staloho rozvytku / I.A. Bryzhan // Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii.* - № 1. – 2013. - s. 128-133.
6. Shevchuk V.Ia. *Problemy staloho rozvytku Ukrainy / V.Ia. Shevchuk.* – K.: «BMT», 2001.
7. Bohira M.S. *Zemlekorystuvannia v rynkovykh umovakh: ekoloho-ekonomichnyi aspekt: monohrafiia / M.S. Bohira.* – Lviv: Lviv. nats. ahrar. un-t, 2008. – 225 s.
8. Rudenko L.H. *Stalyi rozvytok: poshuky modelei staloho rozvytku Ukrainy // Rudenko L.H. - Ukr. heohr. zhurn.* – 1998. - № 1. – s. 5-12.
9. Rudenko L.H. *Rol heohrafii u zdiisnenni poriadku dennoho KhKhI stolittia // Rudenko L.H. - Ukr. heohr. zhurn.* – 1999. - № 1. – s. 3-9.

10. Kazmir P.H., Stoiko N.Ie. ta in. *Orhanizatsiia silskohospodarskoho vykorystannia zemel na landshaftno-ekolohichnii osnovi / za zah. red. prof. P.H. Kazmira.* – Lviv: SPOLOM, 2009. – 254 s.
11. Vernadskyi V.Y. *Zhyvoe veshchestvo.* – M.: Nauka, 1978. – 358 s.
12. Soroka M.P. *Derzhavne stratehichne planuvannia rozvytku rehioniv Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia / M.P. Soroka.* – Donetsk: Yuho-Vostok, 2012. – s. 519 s.
13. *Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty: monohr. / O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antoniuk ta in.; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky ta prom-sti.* – Donetsk, 2012. – 534 s.
14. *Prohrama dii «Poriadok dennyi na KhKhI stolittia»: per. z anhl.: - K.: Intelsfera, 2000.* – 360 s.
15. *Kotykova O.I. Pokaznyky ta indykatory staloho rozvytku zemlekorystuvannia / O.I. Kotykova // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: nauka.zinet.info/1/kotykova.php.*
16. *Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind / D. H. Meadows.* - New York: Universe Books, 1972. - 205 p.
17. *Karpinskyi B.A. Makroekonomika: zrostannia i stalyi rozvytok: navch. posib. / B.A. Karpinskyi, S.M. Bozhko, O.B. Karpinska.* – K.: Vyd. dim «Profesional», 2006. – 282 s.
18. *Trehobchuk V.M. Kontseptualni osnovy staloho ta ekolohobezpechnoho rozvytku natsionalnogo APK: U kn.: Problemy staloho rozvytku Ukrainy.* – K.: BMT, 1998. – S. 114.
19. *Lazarieva O.V. Ekolohichnyi pidkhyd u zemlekorystuvanni yak umova staloho rozvytku / O.V. Lazarieva: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [«Problemy i perspektyvy innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy»], (Dnipropetrovsk, 22-24 travnia 2008 r.) / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi hirnychyi universytet, – D.: Natsionalnyi hirnychyi universytet, 2008 r. – T.1. - S.226-228.*